

Ὁμιλία τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου κατά τήν ἑναρξιν τοῦ Συνεδρίου «Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ΙΕ' – ΙΣΤ' αἰῶνες: Ἡ ἐποχή τῆς ἀνασυντάξεως» (Πόλις, 23 Ὀκτωβρίου 2023)

Ἱερώτατε Μητροπολίτα Χαλκηδόνας κύριε Ἐμμανουήλ, Πρόεδρε τοῦ Συνεδρίου,

Τιμιώτατοι ἀδελφοί Ἱεράρχαι,

Εὐλαβέστατοι πατέρες,

Ἐντιμολογιώτατοι Ἄρχοντες Ὀφφικιάλιοι,

Ἐλλογιμώτατοι Καθηγηταί καί Εἰσηγηταί,
Ἀγαπητοί Σύεδροι,

Προσφιλέστατα τέκνα ἐν Κυρίῳ,

Μετά πολλῆς χαρᾶς συμμετέχομεν εἰς τό ἐπιστημονικόν τοῦτο Συνέδριον, μέ θέμα «Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ΙΕ' – ΙΣΤ' αἰῶνες: Ἡ ἐποχή τῆς ἀνασυντάξεως». Συγχαίρομεν τούς σχόντας τήν πρωτοβουλίαν δι' αὐτό καί τούς ὁργανωτάς, τόν ἀδελφόν ἅγιον Χαλκηδόνα καί, ἐν τῷ προσώπῳ τῶν παρόντων καθηγητῶν, τās Θεολογικάς Σχολάς Ἀθηνῶν καί Θεσσαλονίκης καί τὰ δύο ἱστορικά Πανεπιστήμια εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκουν. Ἐκφράζομεν τήν ἱκανοποίησιν τῆς ἡμῶν Μετριότητος διὰ τό γεγονός ὅτι ἡ ὁργάνωσις συνεδρίων μέ θέμα τήν ἱστορικὴν πορείαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἔχει καταστῆ θεσμός.

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δραματικὴ κατάληξις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀπετέλεσε, παραλλήλως, μίαν μεγάλην τομήν τόσο εἰς τήν εὐρωπαϊκὴν, ὅσον καί εἰς τήν ὀθωμανικὴν ἱστορίαν. Ἡ Βασιλεύουσα, τήν 29^{ην} Μαΐου τοῦ 1453, κατεκτήθη μέ τήν δύναμιν τῶν ὀθωμανικῶν ὀπλιν. Συμφώνως λοιπόν πρὸς τό μουσουλμανικόν δίκαιον, δέν ὑπῆρχε καμμία δυνατότης νά τύχουν οἱ κάτοικοι τῆς κάποιων προνομίων. Καί ὅμως, ὀκτῶ περίπου μῆνας μετά τήν ἄλωσιν, γνωρίζομεν ὅτι ἐπανελειτούργησε μέ τήν ἄδειαν τοῦ Κατακτητοῦ τό Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δεύτερος εἰς πολιτικὴν σημασίαν θεσμός εἰς τήν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἐχει σημασίαν νά τονίσωμεν, ὅτι ἐπικεφαλῆς δέν διωρίσθῃ κάποιος ἱερωμένος προκειμένου νά καλύπτῃ τās θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν κατακτηθέντων χριστιανῶν, πρακτικὴ πού οἱ ὀθωμανοὶ εἶχον ἐφαρμόσει εἰς διαφόρους βυζαντινὰς ἐπαρχίας, αἱ ὁποῖαι ὅμως εἶχον ἐνσωματωθῇ εἰς τήν κυριαρχίαν των χωρὶς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Τήν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων τοῦ ἔτους 1454, ἡμέραν πλήρη συμβολισμῶν διὰ τούς κατακτηθέντας χριστιανούς, γνωρίζομεν ὅτι, μετά ἀπό ἐπίσημον ἄδειαν, ἐπαναλειτούργεῖ τό Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ὡς εἷς σημαντικὸς θεσμός,

του οποίου ο έπικεφαλής, όχι μόνον θα διατηρή τον ίδιο τίτλον που είχε και εις τό Βυζάντιον, «Ελέω Θεού αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης και οίκουμενικός πατριάρχης», όχι μόνον θα έδρευη εις την Κωνσταντινούπολιν, εις την πόλιν που επί αιώνας υπήρξεν η πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και όπου θα μεταφερθῇ, εις μικρόν διάστημα, από την Άδριανούπολιν και η πρωτεύουσα του κράτους των Όθωμανών, αλλά ο θεσμός θα διατηρή τας ίδιαις διοικητικὰς αρμοδιότητας που είχεν εις τό βυζαντινόν κράτος και θα εφαρμοζῇ τό ίδιον δίκαιον.

Εἶναι προφανές ότι μία πολιτική λογική υπηγόρευσε όλες αυτές τας κρίσεις αποφάσεις εις τόν τότε αρχηγόν του κράτους των Όθωμανών Μεχμέτ Β', μία πολιτική, που είτε ο ίδιος τήν ένεπνεύσθη, είτε του τήν έκαλλιέργησαν σύμβουλοί του, μεταξύ των οποίων και κάποιοι χριστιανοί, οι οποίοι προήρχοντο από βυζαντινὰς επαρχίας που είχαν ήδη ένταχθῇ εις τό όθωμανικόν κράτος.

Η κατάκτησις της πρωτεύουσας του βυζαντινού κράτους, μέ όλους τούς συμβολισμούς που τήν περιέβαλλεν, υπέβαλεν εις τόν Πορθητήν τήν φιλοδοξίαν νά διευρύνῃ τόν ρόλον του και, χωρίς νά χάσῃ τόν ρόλον του «γαῖῃ», νά έμφανισθῇ και ως αυτοκράτωρ, έχων εις τήν κυριαρχίαν του πολλαπλὰς θρησκευτικὰς κοινότητας. Η άδεια νά έκλεγῇ, ολίγους μήνας μετά τά πολεμικά γεγονότα, νέος Πατριάρχης εις τόν Οίκουμενικόν Θρόνον, κενόν από τό 1451, και η έπιλογή του άνθενωτικού Γενναδίου Σχολαρίου ως πρώτου μετά τήν Άλωσιν Πατριάρχου υποδηλώνει, ότι ο Πορθητής ήτο ένημερωμένος διά τας έκκλησιαστικὰς διαμάχας που έταλάνιζον τότε τήν κοινωνίαν των όρθοδόξων χριστιανών.

Όποια όμως και άν ήσαν τά κίνητρα, γεγονός παραμένει πώς οι ήττημένοι εις τας πολεμικὰς επιχειρήσεις χριστιανοί είδον, ολίγον μετά τήν Άλωσιν, τήν επαναλειτουργίαν του βασικού βυζαντινού έκκλησιαστικού θεσμού, του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, μέ τας ίδιαις διοικητικὰς αρμοδιότητας, εις κάποιαις μάλιστα περιπτώσεις ευρυτέρας, δεδομένου ότι η δικαιοδοσία του δέν περιωρίζετο εις ζητήματα γάμου και εις υποθέσεις οίκογενειακού δικαίου, αλλά έξετείνετο εις πολλά ακόμη νομικά ζητήματα: άνεγνωρίσθη η αρμοδιότης του συνοδικού δικαστηρίου του Πατριαρχείου νά έκδικάζῃ διαφοράς άστικής φύσεως που άνέκυπτον από σχέσεις μεταξύ στελεχών της Έκκλησίας, και βεβαίως άστικής διαφοράς μεταξύ των χριστιανών.

Μέ έγκύκλιον γράμμα του, τό όποϊον σώζεται έως τας ήμέρας μας, ο πρώτος μετά τήν Άλωσιν Πατριάρχης Γεννάδιος, προτρέπει τούς χριστιανούς νά τηροῦν, βεβαίως, «τούς χρυσοῦς του Εύαγγελίου νόμους», αλλά και τούς «κρατήσαντας νόμους έν τη των χριστιανών εύσεβεστάτη πολιτείᾳ».

Η ιστορική στιγμή, τό 1454, κατά τήν όποίαν αποστέλλεται τό γράμμα και η έπισημότης μέ τήν όποίαν περιβάλλεται, μάς βεβαιώνει, ότι ο Πατριάρχης δέν προέτρεπεν εις άνυπακοήν, αλλά έκινεῖτο απόλυτως έντός του πλαισίου της νομιμότητος, όπως αυτή είχε μόλις προσδιορισθῇ υπό των κρατούντων.

Δέν πρέπει ωστόσο νά μᾶς διαφύγη ὅτι ὁ πανίσχυρος κατά τά ἄλλα Πορθητής συνήντησεν ἰσχυράν ἀντιπολίτευσιν διὰ τήν ἀπόφασίν του νά εὐνοήσῃ τούς κατεκτημένους ὀρθοδόξους, καθώς εἶχον κατακτηθῇ μέ τήν δύναμιν τῶν ὄπλων. Ἡ ἀντιπολίτευσις αὕτη ἐστίασθη εἰς ἓν θεολογικόν ζήτημα. Συμφώνως πρὸς τό μουσουλμανικόν δίκαιον, μόνον αἱ μονοθεϊστικαί θρησκεῖαι δύνανται νά τύχουν προνομίων καί διευκολύνσεων.

Ἡ χριστιανική ὁμως θρησκεία δέν ἐμπίπτει εἰς αὐτήν τήν κατηγορίαν, ἀφοῦ πιστεύει εἰς τόν «Πατέρα, τόν Υἱόν καί τό Ἅγιον Πνεῦμα». Εἶναι γνωστόν, καί μάλιστα ἀπό τά ἔγκυρα χεῖλη τοῦ ἰδίου τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου, ὅτι προκειμένου νά ὑπερβαθῇ καί αὐτός ὁ σκόπελος, ὁ Σουλτάνος τόν ἐπεσκέφθη καί ἐζήτησεν ἀπό τόν Γεννάδιον νά τοῦ ἐξηγήσῃ, πῶς τό τρισυπόστατον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως δύναται νά ἐκληφθῇ ὡς μονοθεϊστική πίστις καί, κατά συνέπειαν, νά δικαιολογῇ τήν εὐνοϊκὴν μεταχείρισιν πού προβλέπει τό Κοράνιον.

Μετά τήν συζήτησίν των τοῦ ἐζήτησε νά καταγράψῃ ὅσα τοῦ ἐξέθεσε καί νά φροντίσῃ, ὥστε τό κείμενον αὐτό νά μεταφρασθῇ καί εἰς τά ἀραβο-τουρκικά, διὰ νά καταστῇ εὐρυτέρως γνωστόν. Σῶζονται πολλά χειρόγραφα μέ τό ἑλληνικόν κείμενον, ξεχωρίζει ὁμως ἓν, πού εἶναι αὐτόγραφον τοῦ Γενναδίου καί τό ὁποῖον φυλάσσεται εἰς τήν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην τῆς Γαλλίας, εἰς Παρισίους.

Ἡ διαμάχη εἰς τούς κόλπους τῶν Ὀθωμανῶν διὰ τό θέμα αὐτό ἐσυνεχίσθη ἐπὶ πολλὰ ἀκόμη ἔτη. ἔχομεν τήν μαρτυρίαν καί πάλιν τοῦ Γενναδίου, ὁ ὁποῖος εἶχε πλέον ἀποσυρθῇ εἰς τήν μονήν Προδρόμου εἰς τὰς Σέρρας. Τό 1470 τόν ὑπεχρέωσαν, ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος, νά παραστῇ εἰς μίαν συγκέντρωσιν Ὀθωμανῶν καί νά τοὺς ἐξηγήσῃ διατί ἡ ὀρθόδοξος θρησκεία εἶναι μονοθεϊστική, δεκαεξ ἔτη μετά τήν ἄδειαν ἐπαναλειτουργίας τοῦ Πατριαρχείου!

Ἡ δευτέρα μετά τό 1454 σημαντική χρονολογία διὰ τήν μεταβυζαντινὴν ἱστορίαν τοῦ Πατριαρχείου ἐγγράφεται εἴκοσι ἔτη ἀργότερον, ὅταν τό 1474 μέ πρωτοβουλίαν κάποιων χριστιανῶν, τό Πατριαρχεῖον θά ἐπιδιώξῃ νά συνδεθῇ μέ ἓνα ἰσχυρόν μηχανισμόν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

Ἀπὸ πατριαρχικὴν πηγὴν ἔχομεν τήν πληροφορίαν ὅτι ἀπὸ χριστιανούς προῆλθεν ἡ πρωτοβουλία νά ἐμπλακῇ ὁ θεσμός εἰς τόν σημαντικώτερον καί ἀσφαλέστερον μηχανισμόν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, τόν φορολογικόν: νά ἀναλάβῃ δηλαδή τό Πατριαρχεῖον νά συγκεντρῶνῃ καί νά ἀποδίδῃ κάθε Ἀπρίλιον ἓνα φόρον πού θά εἰσπράττῃ ἀπὸ τούς χριστιανούς.

Ἄν αἱ πολιτικά φιλοδοξίαι τοῦ Πορθητοῦ ἦσαν εἰς ἀποφασιστικὸς λόγος διὰ νά συνεχίσῃ ὁ θεσμός τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τήν μεταβυζαντινὴν πορείαν του, ἡ πρωτοβουλία τοῦ 1474 ἔθετε τό θέμα καί εἰς μίαν ἄλλην σταθεράν βάσιν. Τά σουλτανικά μπεράτια, πού ἐξεδόθησαν μετά τό 1474 καί ἀνεφέροντο εἰς τόν διορισμόν Πατρι-αρχῶν, τονίζουν ἐμφαντικά τήν χρησιμότητα τοῦ θεσμοῦ διὰ τό ὀθωμανικόν δημόσιον.

Ἡ ἄλλη σημαντική χρονολογία διὰ τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν φορὰν αὐτήν, ἐνότητα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἀπόφασις τῆς Πανορθόδοξου Συνόδου τοῦ 1483/1484, μετὰ τὴν ὁποίαν ἀνετράπησαν καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ὅσα εἶχον ἀποφασισθῇ εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Φλωρεντίας διὰ τὴν Ἑνωσὶν τῶν Ἐκκλησιῶν τὸ 1439. Αὕτῃ ἡ ἀπόφασις ἐπέτρεψε τὴν ἀνασύνδεσιν τοῦ Πατριαρχείου μετὰ τὴν Κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Βλέπομεν, ὅτι ζῶντος ἀκόμη τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου καὶ ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν κοίμησίν του, εἶχον τεθῇ αἱ βάσεις διὰ τὴν πορείαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ τοῦ Γένους κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ὅ,τι ἠκολούθησε καὶ ἐξησφάλισε τὴν μεταβυζαντινὴν πορείαν τοῦ Πατριαρχείου ἦσαν, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ Κωνσταντῖνος Καβάφης, αἱ ποικίλαι «στοχαστικαὶ προσαρμογαί», ἡ θαρραλέα ἀντιμετώπισις τῶν ἐκτάκτων καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι συνεδέοντο μετὰ τὴν ἐκάστοτε στάσιν τῶν Σουλτάνων, μετὰ τὰς εὐρυτέρας ἐξελίξεις εἰς τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ μετὰ ἄλλα γεγονότα.

Ἡ Ἐκκλησία ἠγωνίσθη σθεναρῶς διὰ τὴν περιφρούρησιν τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ταυτότητος τῶν ὑποδούλων καὶ τῆς παιδείας, ἀνοδική πορεία τῆς ὁποίας παρατηρεῖται κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαις τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη θὰ συμβάλῃ οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἀναζωογόνησιν τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ Γένους ὡς κληρονόμου καὶ συνεχιστοῦ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς – βυζαντινῆς πνευματικῆς καὶ πολιτισμικῆς κληρονομίας.

Μετὰ αὐτὰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα, βέβαιοι ὅτι εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην συνάντησιν θὰ ἀκουσθοῦν λίαν ἐνδιαφέρουσαι ἀπόψεις διὰ τὴν πορείαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας μετὰ τὴν Ἀλωσιν, ἐκφράζοντες δὲ ἅπασι ἔτι τὸν ἔπαινον τῆς ἡμῶν Μετριότητος διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Συνεδρίου, κηρύσσομεν, ἔμπλεοι πνευματικῆς εὐφροσύνης, τὴν ἑναρξιν τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ.

Εὐχαριστοῦμεν διὰ τὴν προσοχὴν σας.